

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.46>

А. В. Петровський

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,

Д. К. Большаков

здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

В. Г. Тіхонова

здобувачка 2 року ОС магістр
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Т. Шевченка

ВИТРАТИ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено аналізу змісту поняття витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. Наголошено, що інститут судових витрат сприяє доступності правосуддя. Наведено правову характеристику витрат на професійну правничу допомогу. Досліджено проблеми, пов'язані з визначенням юридичної природи, порядком обчислення, сплати та компенсації витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі, розкрито питання правового регулювання таких витрат.

Розглядаючи витрати на професійну правничу допомогу як інститут цивільного процесуального права, окреслено коло суспільних відносин, що регулюють норми цього інституту. Встановлено, що правова допомога є різною за змістом, обсягом і формами. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати.

Здійснення компенсації витрат, понесених добросовісною стороною судового процесу на професійну правничу допомогу, є гарантією забезпечення права особи на кваліфіковану правову допомогу, що сприяє реалізації права на судовий захист в цивільному судочинстві.

З'ясовано, що судові витрати впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту. Відшкодування витрат, понесених на професійну правничу допомогу, дозволяє учасникам судового процесу отримувати кваліфіковану юридичну допомогу без шкоди своєму матеріальному становищу.

Розглянуто наявні у судовій практиці проблеми, пов'язані з розподілом витрат за результатами розгляду справи. Акцентовано, що суд з власної ініціативи не може вирішувати питання щодо зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу. Доведено, що зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу можливе виключно на підставі клопотання іншої сторони щодо неспівмірності заявлених іншою стороною витрат із складністю відповідної роботи, її обсягом і часом, витраченим ним на виконання робіт.

Ключові слова: доступ до правосуддя, цивільне судочинство, право на судовий захист, судова справа, судова практика, професійна правнича допомога, витрати на професійну правничу допомогу.

Постановка проблеми. Право на доступ до суду – це право людини, що передбачає безперешкодне звернення до суду за захистом своїх прав. Право кожного на судовий захист є одним із фундаментальних прав людини, гарантованим Конституцією України (ст. 55). Кожен

має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59) [1].

Правова допомога різна за змістом, обсягом і формами й передбачає консультації, роз'яс-

нення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [2].

Основною ознакою правової держави є захист цивільних прав, що покладено законом на різні органи державної влади та громадські організації. Судові належить важлива роль в здійсненні захисту цивільних прав. Розгляд і вирішення судами цивільних справ складає особливий вид державної діяльності – правосуддя у цивільних справах. Держава витрачає грошові кошти на здійснення вказаної діяльності, що виділяються з Державного бюджету України. До них відносяться витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема витрати на професійну правничу допомогу. Також існують інші витрати, пов'язані, зокрема, з фінансовою підтримкою технічного забезпечення у сфері вдосконалення законодавства, підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату. Певна їх частина, у передбачених законом випадках, покладається на осіб, які беруть участь у справі.

Однією з основних засад цивільного судочинства є відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Судові витрати впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту. Відшкодування витрат, понесених на професійну правничу допомогу, дозволяє учасникам судового процесу отримувати кваліфіковану юридичну допомогу без шкоди своєму матеріальному становищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри актуальність досліджуваної проблематики, окремі аспекти дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві залишаються не розкритими.

Сутність і зміст витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві досліджували такі вчені, як О. Антонюк, С. Бичкова, Ю. Білоусов, С. Богля, М. Бородін, Є. Васьковський, І. Гелецька, В. Заборовський, Л. Зуєва, В. Кройтор, В. Комаров, В. Личко, В. Манзюк, Л. Островська, К. Пашенко, Н. Сакара, Д. Сірош, В. Скиба, Г. Тріпутьський, О. Угриновська, С. Устюшенко, Р. Ханік-Посполітак, Г. Чурпіта, К. Шмотін, Ю. Шрамко та ін.

Інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві має велике значення для теорії цивільного процесуального

права України, судової практики та фінансової діяльності держави. Викладені вище положення і визначили вибір теми цього дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексне дослідження методологічних підходів, принципів, методів, способів (прийомів), за допомогою яких можна всебічно дослідити інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві є досить актуальним і має велике значення як для теорії цивільного процесуального права України, так і для судової практики й фінансової діяльності держави. Викладені вище положення і визначили вибір теми цього дослідження. Однак, дослідження витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві вимагає, передусім, вирішення низки питань методологічного характеру, а також потребує належного методологічного забезпечення з метою пошуку проблем в реалізації цього права та напрацювання найоптимальніших способів їх усунення.

Попри актуальність піднятої нами теми, окремі аспекти витрат на професійну правничу допомогу в контексті принципів цивільного судочинства залишаються не розкритими.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу цивільного процесуального законодавства, практики його застосування розкрити сутність та юридичну природу інституту витрат на професійну правничу допомогу в контексті принципів цивільного судочинства, а також розробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Гарантоване Конституцією України право особи на правову допомогу передбачає можливість одержання нею правових (юридичних) послуг, тобто держава надає кожній особі змогу отримати правничу допомогу у визначених обсязі й формах.

Правова (професійна правнича) допомога в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи за плату або безоплатно. Витрати на професійну правничу допомогу становлять найбільшу питому вагу серед витрат, пов'язаних із розглядом справи.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога (первинна та вторинна) – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел (ст. 1). Правова (правнича) допомога – надання правових послуг, спрямо-

ваних на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [3]. Відтак, для особи, яка звертається за судовим захистом, у разі розгляду справи на її користь важливою є можливість компенсації понесених нею витрат на професійну правничу допомогу.

Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК) України закріплено принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення (ст. 2) [4]. Також ЦПК України окреслено правила розподілу судових витрат за результатами розгляду справи, зокрема й витрат на професійну правничу допомогу. Своєю чергою, судовою практикою застосування цих норм встановлено наявність різних підходів до визначення обґрунтованості розміру витрат на професійну правничу допомогу.

Витрати на професійну правничу допомогу відповідно до ЦПК України належать до витрат, пов'язаних з розглядом справи (ст. 133), і ототожнюються з витратами на оплату послуг адвоката (ст. 137). Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, окрім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави (ст. 137 ЦПК України) [4]. На здійснення вказаної діяльності грошові кошти виділяються з Державного бюджету України.

Цивільним судочинством передбачено, що витрати на надання безоплатної вторинної правової допомоги не підлягають розподілу між сторонами та здійснюються за рахунок держави (ст. 137 ЦПК України). Варто зазначити, що надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечує рівні можливості осіб для доступу до правосуддя. Коло осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, визначено Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (ст. 14) [3]. Надається така допомога центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів.

З огляду на те, що фінансування безоплатної правової допомоги не регулюється цивільним процесуальним законодавством, витрати держави на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві не включаються до судових витрат. Витрати на професійну правничу допомогу складаються з гонорару адвоката і витрат адвоката, понесених у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків (ст. 137 ЦПК України).

Так, розмір гонорару адвоката залежить від складності справи, його кваліфікації й досвіду,

фінансового стану клієнта тощо. Розмір цих витрат співвідноситься зі:

- складністю справи та наданими адвокатом послугами;
- часом, витраченим ним на надання таких послуг;
- обсягом цих послуг;
- ціною позову та/або значенням справи для сторони.

У разі недотримання вказаних вище вимог, суд може зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

Процесуальними нормами встановлено, що розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів. Окремо наявна норма щодо визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу – з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний наданих послуг, виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги [5]. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами [6]. До судових витрат в цивільному судочинстві відносяться лише ті витрати на професійну правничу допомогу, які несуть сторони та треті особи, котрі заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору [7, с. 98–100].

Витрати на професійну правничу допомогу як плата за надані послуги, мають бути прописані у договорі про надання правової допомоги. Зауважимо, що від ціни позову залежить розмір плати за професійну правничу допомогу. Однак розмір ціни позову не завжди вказує на складність справи та обсяг наданих адвокатом послуг.

Отже, склад і розмір витрат на професійну правничу допомогу входить до предмета доказування у справі, тобто суду мають бути надані договір про надання правової допомоги, акт приймання-передачі наданих послуг, платіжні документи про оплату цих послуг та їх розрахунок, що оформлені у встановленому законом порядку. У разі якщо ж таких документів бракує, суд може відмовити у стягненні витрат стороні, на користь якої ухвалено судове рішення.

Тобто стороні, яка намагається стягнути витрати на професійну правничу допомогу, потрібно передусім якомога детальніше описати надані послуги й надати суду максимально

можливий обсяг доказів, що реально підтверджує заявлений розмір витрат на адвоката [5].

Очевидно, що ухвалення судом рішення на користь особи, яка скористалася послугами адвоката, є підтвердженням правильно обраної адвокатом стратегії та вдало побудованої правової позиції [8].

Окрім того, з наданням професійної правничої допомоги пов'язана технічна робота помічника адвоката, яка також підлягає оплаті. Звичайно, час роботи помічника адвоката дешевший за час роботи адвоката, тому чим більше роботи виконує помічник, тим меншими будуть витрати на професійну правничу допомогу.

Постановами Верховного Суду [9–10] доведено, що витрати на надану професійну правничу допомогу у разі підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості підлягають розподілу за результатами розгляду справи незалежно від того, чи їх уже фактично сплачено стороною/третьою особою чи тільки має бути сплачено.

Зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу, можливе виключно на підставі клопотання іншої сторони щодо неспівмірності заявлених іншою стороною витрат із складністю відповідної роботи, її обсягом і часом, витраченим ним на виконання робіт.

Суд не може вирішувати питання щодо зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи [9]. За клопотанням сторони або з власної ініціативи суд може не розподіляти такі витрати повністю або частково на сторону, не на користь якої ухвалено рішення, а покласти їх на сторону, на користь якої рішення ухвалено.

Окрім того, суд за власною ініціативою без відповідних дій з боку іншої, зацікавленої сторони, не може зменшити витрати на професійну правничу допомогу іншій стороні.

Відтак, безпідставна відмова у компенсації витрат на професійну правничу допомогу або ж безпідставне зменшення розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу є порушенням прав учасника справи на судовий захист.

Таким чином, розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу не може бути зменшено судом з підстав їх неспівмірності у разі якщо:

1) від іншої сторони у справі не надійшло клопотання про зменшення розміру компенсації витрат на оплату правничої допомоги адвоката;

2) сторона не надала суду обґрунтованих доводів та/або належних і допустимих доказів неспівмірності витрат на професійну правничу допомогу, заявлених до компенсування іншою стороною [8].

Вочевидь, висновки суду не можуть ґрунтуватися на припущеннях (ст. 81 ЦПК України).

Розмір витрат сторони на професійну правничу допомогу визначається умовами укладеного з адвокатом договору, тому суд не може зменшити розмір витрат на свій розсуд. Суд вправі зменшити розмір компенсації таких витрат шляхом встановлення грошової суми, що підлягає стягненню з іншої сторони на користь учасника справи, який виграв справу та поніс судові витрати на її розгляд [11, с. 185–189].

Відтак, в основу дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в контексті принципів цивільного судочинства покладено принципи, що визначають напрями обраного предмета дослідження, а саме:

– принцип об'єктивності, коли визнається сам факт існування інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як закріплений на законодавчому рівні;

– принцип причинності означає, що витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві мають причинно-наслідковий зв'язок;

– принцип раціональності та доказовості наукових положень, тобто коли знання, отримані в ході проведення дослідження, мають бути суспільно корисними;

– принцип відтворюваності, яким передбачено, що будь-який факт, отриманий в ході дослідження, повинен бути відтворений у теоретичних висновках або ж у дослідженнях інших науковців;

– принцип теоретичності – висвітлення вченими інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві в своїх наукових працях;

– принцип системності, тобто визначення інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як сукупності пов'язаних між собою за певними законами і принципами елементів;

– принцип критичності вимагає, щоб будь-яке твердження чи наукова гіпотеза були піддані дослідником сумніву, а отримані ним в ході проведення дослідження висновки не визнавалися єдиновірними й безпомилковими (все підтверджується чи спростовується практикою).

Висновки і пропозиції. Правничу допомога – це надана державою кожній особі мож-

ливість одержати правничу допомогу у визначених обсязі й формах. Правничу допомогу в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи безоплатно або ж за плату. У процесуальному аспекті витрати на професійну правничу допомогу віднесені законом до витрат, пов'язаних з розглядом справи. Судовими витратами в цивільному судочинстві є лише ті витрати на професійну правничу допомогу, які несуть сторони та треті особи, котрі заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Витрати на професійну правничу допомогу як плата за надані послуги, мають бути прописані у договорі про надання правової допомоги.

Справедлива компенсація витрат на професійну правничу допомогу є гарантією забезпечення права особи на кваліфіковану правову допомогу та сприяє реалізації права на судовий захист. Суд при вирішенні питання зменшення витрат на професійну правничу допомогу перевіряє чи подавалось від іншої сторони клопотання про зменшення витрат і наскільки таке клопотання є обґрунтованим відносно критерію неспівмірності заявленого розміру витрат.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 року у справі № 1-12/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245.
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. Редакція від 03 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Сінцов А. Актуальний погляд Верховного Суду на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. 26 січ. 2022 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytcs/209003_aktualniy-poglyad-verkhovnogo-sudu-na-vdshkoduvannya-vitrat-na-profesynu-pravnichu-dopomogu
6. Додаткова Постанова Верховного Суду від 18 лют. 2022 р. у справі № 925/1545/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/103938014>
7. Устюшенко С. Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квіт. 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н. Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 98–100.
8. Устюшенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України: дис. доктора філософії: спец. 081 – Право. Одеса, 2021. 206 с.
9. Постанова від 10 листоп. 2021 р. № 329/766/18. *Верховний Суд. Касаційний цивільний суд*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101309341?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.22063419.1269874008.1697905355-650248564.1629137449#_gl=1*19vrdb*_gcl_au*MTQzNjl1MTY4LjE2OTYyNDk5ODQ
10. Постанова від 01 верес. 2021 р. № 178/1522/18. *Верховний Суд. Касаційний цивільний суд*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/99342168?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.22063419.1269874008.1697905355-650248564.1629137449#_gl=1*19vrdb*_gcl_au*MTQzNjl1MTY4LjE2OTYyNDk5ODQ
11. Устюшенко С. Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво*: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (Одеса, 16 трав. 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 185–189.

Petrovskyi A. V., Bolshakov D. K., Tikhonova V. H. Costs of professional legal assistance in the context of the principles of civil proceedings

The article is devoted to the analysis of the concept of expenses for professional legal assistance in civil proceedings. It is emphasized that the institution of court costs contributes to the accessibility of justice. The legal characteristics of expenses for professional legal assistance are given. The problems related to the determination of the legal nature, the procedure for calculating, paying and compensating the costs of professional legal assistance in the civil process were studied, and the issue of legal regulation of such costs is revealed.

Considering the costs of professional legal assistance as an institution of civil procedural law, the circle of social relations regulating the norms of this institution is outlined. It is established that legal aid is different in terms of content, scope and forms. The choice of the form and subject of providing such assistance depends on the will of the person who wishes to receive it.

Reimbursement of costs incurred by a bona fide party to legal proceedings for professional legal assistance is a guarantee of ensuring a person's right to qualified legal assistance, which contributes to the realization of the right to legal protection in civil proceedings.

It has been found that court costs affect the possibility of a person exercising the right to go to court and obtain legal protection. Reimbursement of expenses incurred for professional legal assistance allows litigants to receive qualified legal assistance without harming their financial situation.

The problems related to the distribution of costs based on the results of the case are considered in court practice. It is accepted that the court on its own initiative cannot decide on the issue of reducing the amount of court costs for professional legal assistance. It is proven that a reduction in the amount of court costs for professional legal assistance is possible only on the basis of a request from the other party regarding the disproportion of the costs declared by the other party with the complexity of the relevant work, its volume and the time spent by him on the performance of the work.

Key words: *access to justice, civil proceedings, right to legal protection, court case, judicial practice, professional legal assistance, costs of professional legal assistance.*